

JÁNOS ZSIGMOND.

I.

Korrajz. Az erdélyi nemzetek ez időben. János Zs. kormánytanácsa, jelleme.

Mielőtt tovább mennénk, újra engedelmet kell kérnünk olvasóinktól, hogy egykoru tollrajz után némi megjegyzéseket adhassunk ¹⁾).

Erdély a kötet elején hozott leirástól földirati szempontból már sokban eltávozott. Itt már Erdély neve alatt, egyzersmind a Temesvári bánság keleti része, s Magyarország tiszavidéki megyéi is értetnek, honnan egyik végét a török kézben lévő Orsova, a másikat a Ferdinánd kezében lévő Kassa zárja el. Hogyan alapítá e határt Szolymán 1542-ben, felebb volt alkalmunk látni.

Szerzőnk szerint öt népfaj lakja: magyar, szász, oláh, lengyel és cigány; de minthogy a lengyel csekély, s az is ideiglenes valami volt, csak négynek érthetjük.

A magyarok szerinte, mi tévedés, mind nemesek. Földjeiket oláhok által mivelletik. Vallásukra nézve reformátusok, kivéve a Báthoriak uradalmait, melyeket ők megtartottak a katolikus vallásban.

A székelyek, kiket a magyarok más ágának mond, egyig nemesek; nevezetes kiváltságokat birnak. Földjeiket magok mivelik, oláhot magok közt nem türnek; napszámosokúl a

¹⁾ Ez egykorú Gromo János András, János Zs. olasz testőrezrede-se és parancsnoka volt 1564–5-ben. Írását egész terjedelemben l. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 1–50. l.

czigányokat használják. Egyetlen kerített városuk sincs... Gabonájuk sok terem, völgyeiken bámulásig sok barom és ló; mely utolsók akkor sem voltak nagyok, de épp oly kitartók, mint ma.

E nép hadidején bizonyos ideig saját költségén katonászkodott... S mintegy 50,000 lovast tudott kiállítani, kik derék harcosok ugyan, de taktikájok sok kívánnivalót hagyott fenn. A székelység János Zs. felléptével még teljesen katolikus, de már a papjai nagyon lágymelegek. Nehány klastrom benne, de szerzetesei oly tudatlanok, hogy vak vezet a világtalant.

Tisztjeiket évenként választják... Annyira egyenlők, hogy előnyt csak kor és kitűnő tulajdonok adnak.

A szásznemzet a német szokást, nyelvet, megtartotta. Hét szép, gazdag és népes városa van. A szász vagy iparos vagy kereskedő; s földeit nagyrészt oláhokkal mivelteti. Hadviseléshez zsoldosokkal s harczkészletekkel járulnak. Fegyverök egy a magyarokéval... Vallásra nézve lutheránusok, s tudós tanárokkal dicsekedhetnek.

Az oláhok az egész honban el vannak szorva. Földmivések a maguk és mások számára. Hadidején lovasokat is állítanak, de inkább gyalog katonászkodnak. Öltözetök durva, magyaros szabással; inkább csak magaszött posztó vagy bőruhát viselnek; tisztaságukat nem dicséri. Fegyverök kard, magyaros paizs, szeggel vert fütykös, és 8–10 láb hosszú, végén vassal ellátott láncsa; puskája kevésnek van, s azt is oly hosszason tölti, hogy a helyett rendszeren az első lövés után egyéb fegyverhez fog... Nyelvök római maradvány, valamint öltözetük egy része is erre mutat... ők látják el a városokat téjjel és sajttal... Vallásukra nézt görög vallásuk, mint voltak eredeti hazájukban, Oláhországban.

A czigányok cserekereskedés és a lopogatás mestersege mellett, itt-ott földmivelésre is vannak alkalmazva. Hadba is viszik őket, azonban csak gyalogszolgálatot tudnak tenni... Ők a törvény legsóbb szolgálói, a halálbüntetéseket ők hajtják végre, adóhátrálék felhajtására is őket alkalmazák. Vallásuk színleg katolikus, de tulajdonképp indiai vallásukat tartják.

E volt a nemzetek állása a perczben, melyben az erdélyi fejdelemség alapult... S azt hiszem, szintén nem lesz érdektelen, ha ugyancsak az említett egykorú emlékiró szavaival felmutatom János Zsigmond miniszteriumát, vagyis a férfikat, kik Erdélynek másfélszázad évre dönték el sorsát.

A magyar királyság legfőbb méltóságai közül kettőt látnunk átvéve: a főudvarmesterséget és cancellárságot.

A főudvarmester, kiben egyszersmind a tárnokmesteri méltóságot egyesíték, s mintegy igasság és pénzügyminiszternek tekinthetjük, volt a 80 éves derék öreg Apafi Gergely, kit János Zsigmond mondhatni szülőitől örökölt.

Utána állt a cancellár és pecsétőr, ki belügyminiszternek képzelhető; e méltóságot Csáki Mihály vitte, egy eszes, nyájas modoru, 70 éves takarékos öreg, ki protestáns vallást vévén fel, világi öltözetben járt; a fejdelemre, mint egykori nevelője legtöbb befolyással birt, s asztalánál ebédelt.

Hadügyminiszternek, berekszói Hagymási Kristóf, fővezér tekinthető, tanácskozás és harcztéren egyaránt kitünő talentomu főur; ki ekkor 50 éves, oly kegyben állt, hogy a fejdelem hálószobájában aludt.

Külügyminiszteri szerepet kornyáti Békes Gáspár vitt, a legnagyobb észtehetség az egész udvarban, s mint Petrovics neveltje, s legfiatalabb, 40 éves udvarnok, legközelebb állt az ifjú fejdelem szívéhez. Többire ő végezte a követségeket.

Oktatásügyminiszternek, a piemonti olasz menekültet, Izabella egykori orvosát, az ismeretes reformátort, 1563-ban újra visszatért Blandra Györgyöt nevezhetjük ¹⁾).

A titkos tanácsot képezék: Varkócz Miklós, Martinuzzi teremtménye, egykori fővezér, most 80 éves, de még folyvást harczképes öreg; az ifjabb nemzedékből mellette állt a derék Báthori testvérpár, Kristóf és István, az első mint főkamerás, az utolsó mint főkapitány, később fejdelmek; szintén titkos tanácsosok közé tartozott Nisovszki Szaniszló, kinek anyja a fejdelem dajkája lévén, s mint örök jókedvü férfi, az időtöltések nagymestere volt.

¹⁾ Forgács. 626.

Hadvezérek, várparancsnokok, tábornokok: Radák László lovassági parancsnok; a derék öreg Bornemisza Farkas, Artándi Kelemen, Daczó Tamás, Bethlen Gergely; s Forró Miklós a székelység részéről¹⁾.

Miután a nemzeteket és udvart bemutattuk, nézzük, mi-képp jellemzi az egykoru olasz János Zsigmondot.

A tizennyolcz éves fejdelem, szerinte, sok szép tulajdonokkal volt felruházva, de látszott rajta, hogy nevendék korát, távol a lovagias gondolkodásu magyar földtől, jó asztalnak örvendő közepszületésü lengyelek társaságában élte le.

Termete közepes, testalkota sovány, haja szőke, bőre finom, arcza hosszudag, szája kicsiny, ajka vékony, s barátságos kék szemeivel inkább nőialak, mit a később serkedett néhány vöröslő bajusz és szakál-szál, azután sem sokat férfiúsított. Bár keze inkább egy nőé, mégis a vadászat, láncaforogtatás, és lövésben igen biztos; gyenge testalkata daczára sokat és ügyesen tánczolt, vivott és lovagolt; a zenének különös kedvelője lévén, olasz és lengyel hangászokat tartott, s a fuvolat maga is jól játszta; meglehetős nyelvész, nemzeti nyelvén kívül beszélte a latint, olaszt, németet, lengyelt és oláhot, s valamit görögül és törökül is értett; fiatal korában még elég kedélyes s annyira jószívü, hogy büntetni alig birt... Sok szép tulajdon, de kevés a trónra; s fájdalom élvsovár anyjától igen sokat, harczos őseitől igen keveset öröklött; s nem mondjuk az italban, de az ételben határt alig ismert, mi gyenge testalkotát folyvást ostromolta²⁾.

II.

Ferdinánddal az alkudozás félbeszakad. Programm Erdély elfoglalásáról.

Moldvába ellenséges vajda jön. Balassa átpártol. A háboru kiüt. A székely nép feltámad; veszit. Segesvártt notázzák.

János Zsigmond II. János választott magyar király czim-

¹⁾ Az egykoru Gromo, Archiv. d. Vereins. N. F. II. 36–40. ²⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. II. 35. Hasonlóan jól jellemzi Miles, Würg-Engel. 136. V. ö. az erdélyiek árnyoldalait hiven jegyző Istvánfi. 337. és mindenkit piszkoló Forgácsot. 624 l.

mel vette sept. 15-én fel a kormányt, s e czimét aláírásaiban végig megtartotta.

Izabella királynét oct. 8-kán temeték el a fejevári székesegyházba, hol sarkophágja maig is látható ¹⁾: s e szerint, midőn Székesfejevár megszűnt magyar királyok temetkezője lenni, Gyulafejevár vette át szerepét.

Legelső kérdést a Ferdinánddal félbeszakadt szerződés alkotó, melynek lényegét a visszaszólított Nisovszki irományai deríték fel. A rendek nem tudtak kibékülni a gondolattal, hogy János Zs. valaha az összes magyar birodalom ura ne legyen. Mégis, nehogy kora vizályt támasszanak, Csáki cancellárt, s Hagymási Kristófot felindíták, folytatni az alkudozást, kik mellé János Zs. nagybátyja, a lengyel király Prseremsky érseket küldé.

A követek 1560. jan. 26-án nyertek kihallgatást ²⁾. Ferdinándot II. János magyar király nevében köszönték, mire Ferdinánd megjegyzé, hogy más magyar királyról tudni sem akar, de ez egyszer a békereményében elhallgatja e cím használatát. Erre előadták urok feltételeit, miszerint a házasság végrehajtása mellett, követeli, hogy Ferdinánd örökösei kihaltával Magyarország János Zsigmondra szálljon, addigis a két királyság közti határ a Duna legyen. Ferdinánd kereken kimondá, hogy e pontokat el nem fogadhatja; a követek hirnök leküldését kérték ki; s megírták, hogy más alapot, mint a melyet Izabella királyné elfogadott, fenn felvenni nem akarnak ³⁾.

A hirnök lejött. Márcz. 10-én Enyeden országgyűlés lön, a rendek megköszönék a fejdelemnek, hogy Gyulai Mihályt a portára küldé s ott tartja; s miután az itt keletkezett törvénycikk a bécsi követségről nem emlékezik, s látjuk, hogy fegyverkezést s a magyarhoni határszéli várak, s Dienessy László ilyei vára erődítését rendelék el, s tüzetes árszabályt hoztak ⁴⁾: gyanitnunk szabad, hogy az egyezkedéshez a hongyülés nem sok reményt kötött.

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 75. W. de Bethlen. I. 628. Kovachich, Scrip. Min. I. 27. ²⁾ Kovachich, Script. Min. I. 114. ³⁾ Katona. XXIII. 384. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 319.

Igy következett be, hogy János Zs. ápr. 1-éről adott válaszában azt írta, hogy a királyi czimről nem mondhat le, mert alattvalói nem egyeznek bele, s neki sincs kedve letenni, mert az öröksége, s birodalmát a török a czimmal együtt adta; tudatá, hogy országából nemhogy adni lenne hajlandó, sőt még ő kér hozzája; de ha maradék nélkül hal meg, nincs ellenére, szálljon Ferdinánd maradékira; meghagyá továbbá, jeleltessenek helyet, hogyha a török miatt Erdélyben nem maradhatna, hová vonja magát hiveivel; felhatalmazá, hogy kijelentsék miképp tiszteli a császárt mint nagyobbat, de adófizetője lenni nem akar; végre, oda utasítá követeit, hogy ha a császár mindezekbe bele nem egyeznék, igyekezzenek az alkudozást elhatalasztani, addigis kössenek fegyverszünetet ¹⁾. Ugyis lön, Ferdinánd nem engedett; s a követei hazajöttek.

A füstbe ment alkudozás után nem soká, mutatkozni kezdettek a megtámadtatás előjelei. Nov. 11-én tehát Kolozsvártt hongyulést tartának, kimondák, hogy miután a török-osztrák békébe János birodalma is be van foglalva, s a császár mégis támadást intéz, nincs egyéb hátra, mint az önvédelem; s míg Magyarhonban Oláh Miklós esztergomi érsek a jezsuiták behozatalával foglalkozék, s a nevezetes tridenti conciliumra követeiket indit: Erdélyben az urvacsora kérdése felett, nyilvános vita tartását határozzák, melyre Mikola Ferenczet, Gyerrőfi Mihályt, Kornis Mihályt, Lázár Imrét s Kálnoki Bálintot küldék ki ²⁾.

A vitatkozás 1561. febr. 6-án tartatott meg Medgyesen; azonban Dávid Ferenczék a jelkép tanától el nem álltak, a szász papok a külföldiek megkérdezhetését kérték ki magoknak ³⁾; s a helyett, hogy a szakadást megszüntették volna, az unitárius vallás előtt törték az útat ⁴⁾.

¹⁾ Okl. W. de Bethl. II. 2. Kemény, Fundgruben. I. 66. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 339. ³⁾ Miles, Würg-Engel. 76–77.

⁴⁾ Az 1558-i máj. 1. tordai zsinaton már felmerül. Bod. Eccl. Hist. Libr. II. Cap. 11. I. 376. Ugy szintén 1561. Debreczenben Tud. gyűjt. 1829. VI. 56. Mennyire volt terjedve Magyarhonban Tud. gyűjt. 1830. V. 55. és 1833. II. 3. 1.

Mig benn ily eszmékkal foglalkoznak, Ferdinánd császár felől a nyugtalanító hírek mindinkább valósulnak. Husvét utáni vasárnap újra hongyulést tartának, s a magyarhoni végvárok felszerelésére új adót szavaztak ¹⁾).

Nem is volt felesleges, mert Ferdinánd emberei János Zs. megbuktatására nagyszerű tervet készítettek. Forgács Ferencz, czimzetes váradí püspök, hogy székét kezére kaphassa, tervet készít arra, miként lehetne János Zs. megsemmisíteni; mit végre az udvar is elfogadott. E tervben azt ajánlta, hogy Despotest vagy Heraclidest, egy krétai görög embert, kinek V. Károly szolgálatában nagyra vitte volt isten dolgát, ültessék a moldvai vajdaságba, s a Kendiék és Bebek birtokait neki ígérve, Erdélyt támadtassák meg vele; a terv további pontja szerint néhány főurat, mint Patócsi Gáspárt, Harinai F. Farkast, kik János Zsigmondot gyűlölik, úgy szintén Majláth Gábort, Fogarasvár urát, kinek atyja János királyért halt el török fogóságban, részökre kellene nyerni, kik benn izgassanak; Balassa Menyhártot ígéretekkel próbálják megvesztegetni; s ha ezekkel készen vannak, a többivel könnyű lesz elbánni ²⁾).

A terv kézről kézre forgott a felsőbb körökben, s mert a papíron jól vette ki magát, megkísérték végrehajtani. Menyiben függ egybe azon jelenet, miszerint a fejdelem egyik olasz zenésze hangszerében pisztolt fedeztek fel, s azt jun. 6-n elfogák, s Majláth felbérleési gyanú alá jött ³⁾): bajos megmondani; hanem annyit látunk, hogy Despotes serget kapott, s Laski Alberttel, Jeromos fiával, s hazánkfia, Székely Antallal, ki Bornemisza püspök díszkiséretéhez adatott volt, s a püspök kedvéért átpártolt, Moldvába ütöttek, nov. 14-n Sándor vajdával megharcoltak, s a vajdai széket elfoglalák ⁴⁾).

Bár a tervet Erdélyben nem ismerték, a moldvai ügy meglehetősen hatást idézett elő: nov. 11-én Kolozsvárt hongyulést tartottak, meghatározzák, hogy mindenki harczkészen áll-

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 348. ²⁾ Okl. Archiv. d. Vereins. N. F. I. 289. Új magy. Muzeum 1854. IX. f. 195. V. ö. Forgács. 274.

³⁾ Forgács. 271. Miles. 68. ⁴⁾ Forgács. 278. Miles. 78. Új magy. Muz. 1854. IX. 198.

jon, Fogaras földe, mi Majláth Gábor tulajdonához tartozott, ragasztassék a megyékhez, vagyis szünjék meg zászlósuraság lenni; s végre, hogy a notázott Kendi Antal s hasonlók árvaival, kik idegen hajlék alatt élnek s éhséggel küzdenek, a fejedelem valamit gondolni kegyeskedjék ¹⁾).

Heraclides elfoglalta positioját; Báthori Endre egykori vajdánk Balassa után is kiveté hálóját, s a kapsi ember Detrekő váráért eladta magát, elpártolt ²⁾), s hogy nevét újra beszenyezze, mint János Zs. fővezére 10,000 ftot küldetett magának, s akkor a kezén lévő várakkal együtt átállt... s mint Forgács már megjegyzé, oly háboru lángját gyujtá meg, mely mind a két hazát végpusztulással fenyegeté ³⁾).

Ez árulás mely 1562. első napjaiban jött tudomásra, mennykőcsapás volt János Zs. udvarában, mert Balassától a hadvezéri talentomot elvitázni nem lehet. A portára rögtön feljelenté; Némethi Ferencz és Báthori István fővezéreknek azonnal rendelkezett, hogy sergeiket harcra készítsék.

Balassa, hogy gyakori ide oda pártolása mellett is hitelt szerezzen magának, átpártolását egy nevéhez méltatlan pizkos kiáltványban tudatá ⁴⁾); Olcsva várát elfoglalta; s kezdetét vették az évek, melyeken át Balassa miatt a nemzet egymást pusztította, a nélkül hogy a cél, a két hon egyesítése, János Zs. vagy Ferdinándnak sikerült volna.

János Zs. a mint Balassa fellépése hírét vette, jan. 9-én Gyerőfi Mihályt, s másnap Pókai Jakabot a szászokhoz küldi, tudatja az eseményt, s az ágyukat Szebenből elhuzatja; Szászsebest Orbai Miklós és Keserü István parancsnoksága alatt se reggel rakja meg ⁵⁾); s Balassa erdélyi várait ostrom alá veszi. Legelső volt Diódvár, Fejérvár közelében, mely jan. 19-én már körül volt kerítve ⁶⁾). Némethi Ferencz magyarhoni főkapitány Zay Ferencznek, Ferdinánd fővezérének jan. 28-kán nyílt hadat izent ⁷⁾). S megkezdődött a hadjárat, melynek első

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 357. ²⁾ Katona. XXIII. 542. ³⁾ Forgács. 281. ⁴⁾ Miles. 81. ⁵⁾ Miles. 81. Katona. XXIII. 548. ⁶⁾ Okl. Uj m. Muzeum 1854. IX. 205. ⁷⁾ Ugyanott. IX. 206.

jelenete volt, hogy Horváth Boldizsár, Nagy Agoston és Szegedi Miklós Diódot febr. 2-án, szabadmehetés feltéte alatt feladák. Mire a szép vár összerontatott ¹⁾. Létavára, Kolozsvár közelében, mint Balassa birtoka febr. 12-én szintén ostrom alá jött: feladta magát, de a mint bevonulnának, a vár felrepült, s Szilvási Jánost serge egy részével romjai alá temeté ²⁾.

E közben a fejdelem is megindult, de Kolozsvártt gyengékedése mián megállt; serge Hadad alá szállt, hol Némethi Ferencz és Báthori István mintegy 8000 ember élén a Jaksiak hadadi várát, melyet Sulyok György, az ifjú Jaksiak mostoha apja Balassa részére védelmezett, megtámadák s febr. végén ezt is bevevék. Azonban diadalok öröme nem soká tartott, mert Balassa és Zay márcz. 4-e kora reggelén reájok csaptak: Némethi, Balassa Imre leánya után Balassa sógora és ellensége, a fejdelem nyílt rendelete ellen, ki csatát adai megtiltotta vala míg megjön, népével síkra szállt, de csakhamar lovasságával hátat fordít, mire a gyalogság s azok közt a szászok, kiket Bauer Simon brassai tanácsos s Seler Mátyás segesvári k. bíró vezérelt, szintén megfordultak; csak is Báthori fedezte a visszavonulást, mignem ő is sebeket kap, s elhagyá a csatát... Az erdőnek futottak, de a fris hó nyomaikat elárulta, s pár ezer halott és fogoly s 24 ágyu maradt birtokukban ³⁾.

A Hadadnál csatavesztés nagyobb következményeket szült, mint egyelőre gyanítani is lehetett volna. A szétvert tábor félelemmel tölté el Erdélyt, s a lefegyverzett foglyok nagyszertű ígéreteket hirdettek, ha Balassa mellé nyilatkoznak. A sereg tönkre ment, s minden hazatért egy öntudatlan bujtogató, kik által Balassa a belviszályt is fel akará költeni. Egyfelől Balassa, másfelől a moldvai új vajda benyomulásától lehetett minden órán tartani. Az éppen kiindulásra kész székelység nem mozdult, sőt a helyett a Moldvából benműködő Székely Antal s Balassa által megnyert Valkai Miklós és Forró Miklós buj-

¹⁾ W. de Bethl. II. 10. Miles. 82. Pray, Epist. III. 160. ²⁾ L. ugyanazoknál. ³⁾ Istvánfi. Libr. XXI. Miles. 83. Magy. Tört. Eml. Irók. III. 102. Forgács. 286. Katona. XXIII. 549.

togatására a kiindulást nyíltan megtagadták ¹⁾. A közzavar egy férfiun, a megsebesült Báthori Istvánon kívül, mindent levert. A fejedelem lengyel tanácsosai unszolására már befogatott, s elmenekült volna, ha elébe áll ²⁾; s felbomlott volna a rend, ha a kormánygyeplőt meg nem ragadja; hogy a fegyelmet helyreállítsa, Valkait és Forrót el nem fogatja, börtönre nem veti ³⁾.

Ez alatt a magyarhoni basák is harcra keltek, átvették Balassáékkal a csatát, megverték: s János Zsigmondnak szabad kezet engedtek Erdélyben a rend helyreállítására. Legelső volt, hogy a székelyek ellen nyomozó székeket állítottak... A főrend ápril. folytán forradalom terére lép ⁴⁾, Udvarhelyt gyűlést tart, s meghatározzák, hogy rohamkérvényvel menjenek a fejedelemre jogaikat visszakövetelni, s esküt tesznek egymásnak a szabadság minden elnyomója ellen... Miként az ár, mely ha megindul csak nevedezni képes, olyan minden népforradalom, ilyen volt a székelyeké, melyet többé fékezni nem lehetett. A nép páfalvi Nagy Györgyöt, egy történetileg ismeretlen egyéniséget főkapitányává választja ⁵⁾; Gyepesi Ambrust, Bán Andrást, kiknek hasonlóan még családjokról sem tud a történet, főhadnagyaivá teszi ⁶⁾; s a mintegy 40,000-re menő felbujtogatott néptábor az urakra halált kiabálva megindult. János Zsigmond máj. 14-én követséget küld hozzájuk, lázongásuk okát kérdezteti: de ezek máj. 25-ig letartóztaták, s akkor egyszerűleg eltiport szabadságukra mutattak. Boldog idők, hol keressük s alig találunk más sérelmet, mint azt, hogy az 50,000 ftnyi potom összes évi adóból a székelységekre is kívántak kiróni.

A felkeltek megindultak. Antalfi Mátyást és Ember Pált Szebenbe küldék, hogy a szászokat is csatlakozásra bírják; de azok csatlakozás helyett a két követet a fejedelemhez kísértették. Segesvár mellett haladva, szintén felszólíták, de azért csen-

¹⁾ Miles. 87. Wolf. de Bethl. II. 19. Forgács. 296. ²⁾ Forgács. 287.

³⁾ Bethlen. II. 18. Forgács. 296. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez évhez. Milkovia. II. 107. ⁵⁾ Páfalva székelyfalu Korond és Udvarhely közt. ⁶⁾ L. Borsos Sebestyént. Erd. Tört. Adatok. I. 18. l.

desen nézték, míg rajta keresztül haladtak ¹⁾. Ebesfalvához érve, kétfelé váltak, egy rész lement Holdvilágra s ott Nagy György alatt, Fejérvártól néhány órára tábort ütött, míg a más rész Bonyhán át Marosvásárhelynek ment, s a vajai réten szintén azt tette.

Itt veszik a hirt, hogy Majláth Gábor, Fogaras ura hátuk megett dandárjával a székelyföldre ütött, s azt pusztítja. A székely lovasság egyrésze visszaszáguld, Majláthot megtámadják, hadnagyát Velencei Istvánt elejtik, sergét megverik, lovát ellövik, s maga Majláth is csak hű embere Boér Balázs átkölcsonzott lován menekül meg; míg Boér elesik ²⁾.

A nyárádvölgyi tábor egy szerdanap, Mihályfi Tamás koronkai kastélyát feldúlja, eleséget és bort hoz. Csütörtökön Szász-Régen és Görgény ellen két ezer embert indít, de visszaverést szenvednek, s a mint jönnek Gernyeszeget feldulják; pénteken Koronka alatt huzódva Mihályfi kastélyát felégeték.

Szombaton, mert hallák, hogy a fejedelmi sereg Tordáról megindult, Holdvilághoz akartak vonulni, hogy fővezérökkel csatlakozzanak. Azonban Radák László, kir. hadak parancsnoka s Pekri Gábor udvarhelyi főkapitány, Magyarhonból beszármazott s itt családot alapító két derék katona, Mihályfi s más urak kíséretében 2000 lovas s 2000 gyaloggal megérkeztek, s a vajai réten megtámadák őket ³⁾. A székelyek vezére, Bán, megszaladt... a csata el vala veszve.

Egy részök Holdvilág felé már útban volt, ezeket is oda egy órányira, Kis-Görgénynél szétverék.

A Holdvilágnál álló főtábor ellen maga a fejedelem vonult 20,000 emberrel. A nép megdöbönt, magába tért: vezéreit, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust megfogá, s a király kezébe adta ⁴⁾... Ezzel a szerencsétlen forradalomnak vége volt... A nép haza oszlott.

János Zsigmond azért folytatta útját, Segesvárra ment, a székelyföld szomszédába, hol a szászok a várkulcsokat elébe

¹⁾ Fundgruben. II. 93. ²⁾ Hová vonult vissza, kérdés alatt van. Miles. 89. Forgács. 297. W. de Bethl. II. 21. ³⁾ Miles. 89. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 19.

küldék. A várbeli papilakba szállt ¹⁾; s jun. 20-ra ide országgyűlést hirdetett ²⁾, s a részt nem vett Aranyosszéken kívül ³⁾ a többi székely székből a főnépet és lóföket fejenkénti megjelenésre szólítja, a köznépből székenként 16-ot rendel, hogy támadások okát megérthesse. A gyűlés megnyílt, a nép előadá panaszát... Mire Csáki Mihály cancellár a gyűlésbe lép, névjegyzéket olvas fel, mely szárhegyi Lázár Istvánt és Jánost ⁴⁾ Kornis Mihályt, Farkas Pált, Bernád Ferenczet mint a nép békétlensége okait, s többek közt Geréb Miklóst, Kátai Ferenczet és Györgyöt, Andrássi Mártont mint lázítókat, foglyoknak nyilvánítja, kik erre a Görgényi és Gyaluivár fogására jutának. Nagy György és Gyepesi, a kor vadszokása szerint nyársba került; s egy sereg szerencsétlen orrát, fülét veszté ⁵⁾.

S keletkeztek a nevezetes segesvári törvényczikkek, melyek az ős székely szabadságot az erdélyi többi nemzetekéhez idomíták.

E cikkekben, hogy a székelyek lázongásának gát vetessék, meghatározzák, hogy felségsértési eseten jószágukat ők is veszessék; a köznép elveszté nemességét, adótized alá s a fejdelem rendelkezése alá esett, ellenben a lófő és főnép nemesi rangját megtartotta; de kimondatott, hogy a főnép hadidején negyed-ötöd magával, a lófő pedig személyesen lóháton tartozik kiállani; meghatározatott, hogy minden székben jegyzők állittassanak s 12 székbíró; végre, minthogy a notába esett Balassa árulása miatt az ország határban és jövedelemben sokat vesztett, a székelyek sóbányáját, Parajdot, kincstárvá nyilváníták, mindazáltal a főnép nemesi ingyensója meghagyatott ⁶⁾.

Most a nivellirozás s közteherviselés korszakában kevesen fogják érteni, e néhány tétel minő változást idézett elő a székelyföld jogkörében... Addig a székelyföld kis állam volt, mely

¹⁾ Fundgruben. II. 93. ²⁾ Forgács. 298. Schesaeus. 71. ³⁾ Okl. Nemz. Társ. 1830. 165. ⁴⁾ Gr. Lázár M. Lázár család. 54. 121. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 20. Miles. 90. Wolf. de Bethl. II. 23. ⁶⁾ Székely Nemz. Const. 51. Erd. Tört. Adatok. II. 360.

katonáskodáson s ököradón kívül más terhet nem ismert: ezzel a nép pénzadó és tized alá esett; addig minden székely egyenlő s született nemes volt, ezzel osztályok lőnek elismerve, s a harmadik rend, nemesi szabadságát elvesztette, adományozhatóvá lön; addig a székelynek a lustralis könyv volt nemes levele, ez órától bejönnek az armalis, primori és primperalis levelek ¹⁾; addig a székelyföldön nem volt királyi jog, az egész földet a nemzet, mint testület birta, kihalás esetén szomszédra szállott a föld, hűtlenség esetén csak fejét veszté, azt is többire megválthatólag ²⁾: ez időtől már jószágát is elkobozhaták; addig a parajdi sóbánya a nemzeté volt, abból minden székely egy köből zabért s egy pénzért annyi darab sót terhelt fel, mennyit tetszett, s azzal kereskedést űztek: ez órától csak a főbbek kaptak, olyképp, mint a megyei nemesség ³⁾... Roppant változás, mely a székelyföld köztársasági alakjának egyszerre véget vetett; de nem lehet tagadni, hogy egyszersmind eltörle az államot az államban, s mondhatni az annyiszor törvénybe ígatott három nemzet uniója ez által lön végrehajtva.

Erre János Zsigmond megkezdé adományozásait ⁴⁾, a nép egyrészét a főbbek, más részét várak alá rendelé, milyen vala a görgényi, szentléleki ⁵⁾, várhegyi, udvarhelyi. S hogy a népet féken tartsa, Pekri Gábort Udvarhelyre küldé, a barátok klastromából a romjaiban maig is látszó várat emelteté, s azt Székelytámadtnak nevezte; Háromszék egyik kiemelkedő hálmára, Várhegyen, egy más várat állított, mit Székelybánja várának neveztek el ⁶⁾. S beléjük sergek telepedtek...

¹⁾ Ily primori levelet ad 1570-ben küsmödi Márton János és Péternek. Nemz. Társ. 1831. I. 86. ²⁾ Verbőczyi Decr. Tripart. III. Rész. 4. tit. ³⁾ A megyei nemesség egy táskadarabjáért 12 drt, a székely nemesség egy köből zabat s egy pénzt fizetett. Approbata Const. III. r. XV. cikk 2 art. ⁴⁾ Szék. Nemz. Constit. 60. I. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 265. ⁶⁾ Egyet állit. Würg-Eng. 90. Erd. Tört. Adatok. I. 20; Istvánfi, Libr. XXI. 275. két várat mond; Bethlen F. a két várat így nevezi II. 23. Hogy e neveket használták l. Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez év. Székely nemz. Constit. 60. I.

A székelyek rendezve voltak. A figyelem ismét Magyarhon felé fordult, – hol Nádasdi Tamás nádor, a rendíthetlen magyar jun. 2-án megholt, s helyébe helytartónak Oláh M. érsek lépett, – melynek részére Szolymántól évenkénti 30 ezer aranyadó mellett 8 évi békét eszközöltek.

E béke sept. 1-én kezdődött, János Zs. is bele volt foglalva, úgy hogy e nyolcz év alatt közte s Ferdinánd közt semmi se jöjjön kérdésbe ¹⁾. De azért nov. 4-én a fejevári országgyűlésen meghatározzák, hogy miután a magyarhoni részekben Balassa miatt nagy tér esett el, kérjék fel a portát, hogy adassa vissza, mert fegyverrel visszaszerezni nem remélik ²⁾. Ily béke állandó nem lehetett.

III.

Heraclid támadni akar, János Zs. megbuktatja. A ref. vallást beveszik. Maximilian trónra jó. Balassa fellép. János Zs. fegyvert fog; Maximiliánnal alkudozik; iratait a portán elárulják. Kivágja magát.

Csend lön, de nem soká tartott. Mert Moldva usurpatora, meg akarván felelni küldetésének, János Zsigmondtól Csicsót, Küküllővárt, mint a moldvai vajdák elvesztett hűbérét követelni kezdé. Miután azon szabadságot vette magának, hogy azt írja, miképp visszaveszi, ha a fejdelem szintén keblébe rejti is: János Zsigmond a krétai születésű Heraclidesnek egy példabeszéddel felelt, mely azt tartja, hogy a krétaiak szeretik hazudni ³⁾. Mi által a kesztyű el volt dobva.

Megbuktatni Heraclidest, s addigis a békét Ferdinánddal biztossá tenni: e volt a főfeladat. János Zs. tehát mig egyfelől Moldvában forradalmat készített, másfelől somlyói Báthori Istvánt főkapitányát, Csáki M. cancellárát, Szalánczi János és Nisovszki tanácsosait 1563. elején Ferdinándhoz küldé, hogy félbeszakasztott alkudozását folytassák. Utasításu-

¹⁾ Katona. XXIII. 599. Egy más versio, W. de Bethlen. II. 27. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 35. Kemény. I. 373. ³⁾ Forgács. 322. W. de Bethlen. II. 32.

kat nem ismerjük; de úgy látszik, hogy az alkudozás alapját Ferdinánd leánya megkérése tevő, melynek ellenébe Ferdinánd a királyi czim letevését állítja; mire János Zs. márcz. 2 kán három év előtti utasítása ismétlésével felelt, melyben le nem mondhatását indokolta ¹⁾. Azonban kéz alatt Szolymán halála esetére arról lemondani ígérkezett.

Függőben álltak fenn még az ügyek, jónak látta alkudozását az ország által is jóvá hagyatni. Máj. 28-ára Tordára hongyulést hirdetett ²⁾, s Szalánczi János és Bornemisza Farkas tanácsosai által tudatá, hogy gyengélkedő állapota ösztönzi, hogy maga és az ország javáért jövőre gondoljon, s ez okból Ferdinánddal egyezkedést kívánt kezdeni: a rendek hosszas élet kívánása mellett, beleegyeztek; de megemlíték, ne feledje a fejdelem, mennyi küzdés és áldozattal hozták vissza; s felkérték, úgy szerződják, hogy az országban maradjon; továbbá felszóltak, hogy a nyomorra jutott Kendi Ferencz és Antal fiainak javait adassa vissza; végre, miután a székelyek közé is bejutott a reformátio, s a különböző felekezetek ugyanazon templomban tarták istentiszteletöket: elrendelék, hogy egyik fél várja el míg a más pap elvégzi predicationját, egymást ne háborgassák ³⁾.

Az ország is beleegyezett, az alkudozás a czimről le nem mondás miatt mégis oly lanyhán folyt, hogy a fejdelem jul. 11-én Kendi Sándort azon utasítással küldé fel, hogy Maximilián, Ferdinánd fia koronázására, a török miatt ott ne maradjanak ⁴⁾. S jul. 18-án Ferdinánd azon választ adá ki, miszerint János Zs. a királyi czimről mondjon le rögtön, vegye fel Erdély hercege czimét, mivel IV. Béla fia is élt; birodalmául csak is Erdélyt jelelé, azt is fiága kihalásával következési joggal; végre leányát megtagadván, azt ígéré, azon lesz, hogy valamelyik unokáját megkapja ⁵⁾.

E kitérő válaszra, hogy Ferdinándot a Heraclides vaj-

¹⁾ Pray, Epist. III. 166. ²⁾ Sztháromság vasárnap, mit sokképpen há-
tároznak. Siglert követtük ki a napot tisztán jeleli. Katona.
XXIII. 781. ³⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 381. ⁴⁾ Pray,
Epist. III. 172. ⁵⁾ W. de Bethlen. 33.

dában vetett reményétől megfossa, a kész forradalmárok mellé Radák Lászlót s Daczó Tamást néhány száz válogatott lovasság és gyalogsággal Moldvába küldé: az éppen menyasszonyát, Zborovszki lengyel főúr leányát, s az azzal jövő sereget váró Heraclidest Szucsáván ostrom alá veték... Azonban nem tudván, hová út ki a koczka, János Zs. az ismét Erdélybe jött ¹⁾, s itt a k. monostori apátságot kezére kapott Blandrata Györgyöt, udvari orvosát, aug. 7-én felindítja, hogy siettesse követei lejövetelét; azonban titkos megbízatást is adott, Erdély elcserelésére hajlandónak kívánt mutatkozni ²⁾.

Fenmaradtak, de oly messze álltak egymástól, hogy midőn felmerült, mikép Maximilián koronázására Erdélyt is megakarnák némelyek hivatni, nehogy Erdély ellentmondjon, egészen mellőzők. Így következett be sept. 8-án Maximilián koronáztatása, oly ünnepélylyel, melyet Magyarhon nem sokat látott, mert a herczeg jól értette a tant, miszerint a koronaörökösnek mindig az ellenzékkel kell tartani ³⁾.

Az erdélyi követek tehát szemlélői maradtak; de Blandrata titkos útasítása sem vihetett ki többet, mint hogy Johánna főherczegnő kezéről csak azon esetre akartak ígéretet tenni, ha János Zs. a protestáns vallást elhagyja: mit a nagy reformátor, Blandrata, nem fogadott el... S a fejdelem, követeit oct. 7-én teljesen visszahitta ⁴⁾.

De már veszély nélkül jöhettek, mert Heraclides pár hónaptól ostrom alatt áll, segély sehonnan sem mutatkozik, s István, az elűzött fejdelem, útban van török segélylyel... végre is úgy megszoríták, hogy saját katonáitól féltében magát ostromlóinak kezébe adá, kik nov. 5-én kivégezteték... S a volt vajda, István, székét újra elfoglalá ⁵⁾.

János Zs. erre háta megett biztosítva lőn, s egy más kényes pontra, Balassa egyik rabló fészkére, Halmi várára veté tekintetét, mit Balassa Heraclidesseli összeköttetése fentartására

¹⁾ Archiv. N. F. II. 57. ²⁾ Forgács. 334. ³⁾ Katona. XXIII. 670–704. Script. Minor. I. 137. sat. ⁴⁾ Pray, Epist. III. 175. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 21. Fundgruben. 94. Forgács. 325.

Huszt és Munkács vára közé emeltetett vala. Bécsben a küldöttség e vár elrontatását keményen sürgette volt, a biztosok ki is szálltak: azonban míg fenn a felvett jegyzőkönyv szönyegre jőne, Hagymási Kristóf huszti kapitány maga mellé veszi a szomszéd várak őrségeit, ágyukat húzat elő, rárontanak, Balassa embereit tönkre verik, Halmi várát megsemmisíték¹⁾.

A mint a fegyverzaj elcsillapult, a dec. közepén eloszlott tridenti zsinat kihirdetett végzéseire fordult a közfigyelem. Tudva lévén, hogy a császár János Zs. házassága egyik feltételül a katolika vallás helyreállítását szorgalmazta: a reformációt féltő Erdély 1564. jan. 20-án a szultán átirata meghallgatására Segesvártt összejövén, a fogságra esett szárhegyi Lázár István, szentpáli Kornis Mihály, sztmihályi Geréb Miklós, szabadon bocsátása sürgetése mellett, a teljes vallásszabadságot újra törvénybe ígtatá²⁾. Sőt hogy az urvacsora feletti versengésnek véget vessenek, ápr. 1-re Enyedre azon meghagyással hirdet a fejdelem zsinatot, hogy oda mind a két felekezet tanát írásban adja bé; s a piemonti vallási menekült Blandráta Györgyöt, e zsinat teljhatalmú biztosának azon utasítással nevezi, hogy ha őket egyeztetni nem sikerül, a két felekezetet elszakadottnak nyilatkoztassa, s őket két külön püspökség alá helyezze³⁾. Mint gyanítani lehetett, Dávid Ferencz a jelképesség mellett maradt, s a jun. 4-ki tordai országgyűlés, ismételve, hogy kinek melyik vallást tetszik, azt kövesse⁴⁾, a rom. katolika és lutherana vallás mellé ezennel a reformatát is mint bevett vallást lépteté fel⁵⁾.

Ily eszmékkel foglalkoztak Erdélyben, mikor I. Ferdinánd július 25-dikén élete 61-dik évében meghalt: s helyébe már megkoronázott fia, II. Maximilián, azon elvekkal mint atyja, trónra lépett.

Mindazáltal csendesesen folytak volna a napok, ha Oláh Miklós helytartó buzgalma, s Balassa és Zay féktelen rablási

1) Forgács. 330. 2) Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 393. 3) Okl. S. Quartalschrift. V. 319. Ilia, Ortus et Progr. 45. 4) Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 405. 5) Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. XI. XVI. Bod, Szt. Polykarpus. 10. 17.

vágya a dolgok folyamát meg nem zavarja ¹⁾). Balassa azon gondolattal, hogy Tokajban ő szüreteljen, Szathmárról sergeivel kilép, s útjában hordókat szedve fel, mint ellenség haladott. Erre Báthori István, váradi kapitány, dandárát felülteté, Szathmár alatt termett; azt sept. 8-án bevette, Balassa kincseit, nejét, gyermekeit elfogá: családját Erdélybe küldé, hol előbb Vécs majd Dévavárába jutnak, kincseit pedig katonáinak zsákmányul veté, maga pedig a várat, mely ugyis övé volt, kezére vette... hasonlóan Nagy-Bányát ²⁾).

János Zs. a mint e hirt vette, az új király vezérei oda dobott kesztyűjét felvevé: Csáki Mihályt helytartójának nevezé ³⁾; s személyesen rontott ki 12,000 emberrel Magyarországra. Mielőtt Hadadhoz érne, Balassa Senyei Mátyást ⁴⁾ a vár védelmére indítja, s bár sergét Báthori szétveri, a hős vezér Hadadba jut. A kis hegyi vár nem sokat bizhatott magában, Senyei mégis a fejdelem ellenében oly vitézül oltalmazá, hogy ki kellett belőle perzselni. Így jutott kormosan a fejdelem elébe, kinek midőn egész férfiassággal válaszolná, hogy most sem állana itt, ha Báthori katonáit el nem csábitja s őt e szarka fészekbe futni nem kényszeríti: a fejdelem őt szabadon bocsátá ⁵⁾.

A szerencsés kezdetet szerencsésebb folytatás követé. A fejdelem a temesvári basától is segítséget kapott, felindult Magyarországon; várat vár után vett meg, egész Kassáig fel meghódított mindent: mert Kassa ostromához kész nem volt, s az őszi idők is beálltak, nov. 19-ke tájt győzelmes sergeit hazavezérlé ⁶⁾.

Igy sodrá Balassa a két magyar királyt háboruba. Mert igen természetesen, erre Maximilián részéről is kimondák a háborut. Hogy mindent János Zsigmondra hárihassanak, s a por-

¹⁾ A magyarok akkori szenvedéseit l. Forgács. 398–402. ²⁾ Forgács. 341. W. de Bethlen. II. 39. Erd. Tört. Adatok. I. 22. ³⁾ Miles. 98. Kemény gyűjt. App. Epist. II. 41. ⁴⁾ Forgács. 343. A Szenyesi név csak szójáték lehetett: bár Istvánfi és Miles Szenyesinek nevezik. ⁵⁾ Miles. 98. W. de Bethlen. II. 41. ⁶⁾ Kovachich, Script. Min. I. 121.

tát visszalépésre birják, az elmaradt három évi adót, a 90,000 aranyat Szolymánnak megküldék ¹⁾; b. Swendi Lázárt, ki eddig spanyol szolgálatban volt, karácson tájt Báthori Endre mellé fővezérnek nevezék.

Roppant hadjáratra folytak az előkészületek. Maximilián pénz és haderőben künnöl jelentékeny támogatást kapott. Swendit 1565. jan. 1-én Bécsből leindítja.

Az erdélyiek, kik nem gyanították, jan. 22-én Kolozsvárit hongyülést tartának, meghatározzák, hogy miként nagyobb felkelések alkalmával szokás, minden nemes jószága tizenhat emberéből egy lovast és egy gyalogot hozzon, pázsintzöld ruhában; a köznép állitson minden kaputól egy embert, s minden tiz kaputól egyik legyen puskás, egy kézijas, nyolcz pedig dárdás, s minden tiznek legyen egy szekere, melyen fejsze, furu, kapa, ásó, tekenő és élés legyen; s az egyházhelyü nemes, kinek egész ekebarma van, lóháton, kinek fél, az gyalog álljon ki ²⁾).

Azonban Swendi Lázár megmutatá, hogy Semmi Lázár gúnynevével siettek ³⁾, mert az erdélyi hadak még sehol sincsenek, ő már febr. 5-én Tokaj előtt állt táborával; Némethi Ferenczet, János Zs. magyarhoni főkapitányját golyója el ejti, s a kincscsel rakott várt febr. 11-én kézre kapá; febr. 15-kén Balassa Szerencset víjja meg; s oly rémületet gerjesztenek, hogy Báthori István, a másik főkapitány Szathmárt felgyújtá s úgy hagyá oda; mire Balassa egész Nagy-Bányáig nyomult győzelmes táborával; minek következtében Serédi Szilágy-cseh várába németpárti őrséget bocsáta ⁴⁾).

Az erdélyiek ekkora hadjáratra még készen nincsenek, s a győzelmesek már Dézst fenyegeték; tudták, hogy mig a fű ki nem buvik, a török csatára mellettök nem kél: diplomatiái fogásokhoz nyulnak... Békes Gáspárt a portára futtatják; Báthori Istvánt és Nisovszkit pedig Swendihez alkudozni ⁵⁾. Meglehetős jókor érkeztek, mert Magyarhonban az adó, mely egyelőre 1, később 2 ft. volt, most 3 ftra emelkedett, s

¹⁾ Forgács 345. ²⁾ Erd. Történetei Tára. I. 50. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 117. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 23. ⁵⁾ Miles. 101.

a nádor-választás nem engedése miatt oly hangulat volt, hogy a hongyülés száz ivnyi sérelmet terjesztett fel. Swendi tehát a töröktől is tartva, Szathmárnál a táborába jött Báthoriékkal egyezkedésbe bocsátkozott. A feltételek, mikkel az erdélyi követek előálltak, következők voltak: János Zs. lemond a királyi czimről, mihelyt a szultánnak ezt bejelentheti; Erdély s Magyarhon a Tiszáig maradjon az ő és utódai kezében, hol fensőségi joggal adományozhasson, ítélhessen, minden felebbezés nélkül; eddigi adományozásai maradjanak érvényben; véd-szövetséget ajánlt, még a török elleni hadra is, igérvén, hogy ha Maximilián személyesen jelen lesz, ő is azt teszi; ha e miatt Erdélyt elvesztené, Oppoliát és Ratibort kívánta; végül felkérte, hogy Maximilián egy bajor királyleányt eszközöljön számára ¹⁾. Erre Swendi és Báthori Endre úgy nyilatkoztak, hogy a portára a királyi czímmel élhet, különben pedig csak Erdély s magyarhoni részek fejdelve czimét használja; Erdély menjen vissza a magyar koronához, s maradéki legyenek a magyar király alattvalói; a személyes hadjárat feltételét, s Ratibor megkaphatását aláírták; a leányt megigérték ²⁾. Már csak a császár jóváhagyása volt hátra. János Zs. ápr. 21-ről Báthoriékat következő útasítással indítá fel: hogy a szerződés a török miatt maradjon titokban; hogy a porta bevegnyülését elkerüljék, a mit elfoglalt, adassa vissza, s akkor ő is átengedi a Tiszán túli részeket; ha megnyeri, a királyi czimről lemond, s a királyt fejének ismerendi s esküt tesz és tétet le... E feltételeket Maximilián írásbeli nyilatkozata követte, elfogadá, csak formulázzák ³⁾.

Itt állt a szerződés, mikor Békes Gáspár a szultántól visszaérkezett, magával hozta a hadi fogságba esett s ide pártolt Bebek Györgyét, Ferencz fiát, igen a szultán kegye jeléül azon ígéretét, hogy mihelyt a ló fűbe haraphat, azonnal támadást intéz; s basáinak már rendelkezett, egy talpalatnyit se engedjenek át senkinek.

¹⁾ Istvánfi. 278. és Forgács. 352. rövidbe vonva s máskép adják; így Bethlen F. hozza II. 46. ²⁾ Katona. XXIV. 63. ³⁾ W. de Bethlen. 52–59. Katona. XXIV. 65–70.

Erre a dolgok egészen új fordulatot vettek. János Zs. Báthori Istvánt leküldött hirnökétől már oda útasítja, adja Maximilián császárnak tudtára, hogy miután Swendi folyvást foglal, s a török készül: ha a meghódított részeket rögtön vissza nem kapja, azon kényszerűségbe sodortatik, miszerint a török mellett fegyvert kell fognia; s meghagyta, hogy ellenesetben a külföldi hatalmak követeinél óvását jelentse be ¹⁾). Báthori a rendeletet teljesíté, mire Maximilián, ki előbbi szerződésök megmástitását látta benne, azzal felelt, hogy Báthorit fogságra vetteté.

A váratlan fordulatra János Zs. titoknokát Kendi Sándort, a lesujtott Kendiek egyik testvére nagyreményü fiát, Bécsbe inditá, hogy Báthori kiszabadítását munkálja, s Maximiliánnak tegye azon ajánlatot, hogy a két birodalom határául a Tiszát állítsák ²⁾). Azonban Kendit, ki útjában némely főurakat meglátogatott, még útja közben hasonlóan elfogák... S Hosszutóti tanácsost fenről a portára inditák, hogy a fejdelem titkos iratait a portánál leleplezze.

Mig ez megy, a vizsály kiüt. A törökök készen voltak. János Zs. is felülteti sergeit, Váradra ér, hol a törökök nagy Allah! kiáltásokkal fogadják ³⁾, s egyesülten jun. 1-jén Erdőd ostromához fognak, s azt hosszas küzdelem után aug. 2-án beveszik ⁴⁾; a harcz mindenfelé kitör; a Szilágycsehi várat a német őrség felgyújtja, odahagyja ⁵⁾... Messzehaladt volt János Zs. fegyverszerencséje, mikor meghozza a futár, hogy a török és Maximilián közt fegyverszünet jött létre... Mire a hadjáratnak vége lön, János Zs. megtért, sept. 25-én már Láposnál jár tábort, hol Báthori Miklós notáján a mintegy 90 faluból álló körösbányai uradalmat Nisowszkinak adományozza ⁶⁾. Hazajöttek; mig ellenben Swendi azonnal fegyvert ragadott, s az elfoglalt várakat le Szilágycsehig ismét visszahóditá ⁷⁾.

Biztak, hogy a csapás, melyet a portán Hosszutóti inté-

¹⁾ W. de Bethlen. II. 64. ²⁾ W. de Bethl. II. 68. ³⁾ Miles. 102. ⁴⁾ Miles. 103–6. Forgács. 357. Bethlen. II. 71. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 23. ⁶⁾ Kemény gyűjt. Append. Dipl. ez évh. ⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. 34.

zett, Jánost megsemmisíteni. Ugy is volt, a szultán roppant haragra gyúlt, de mielőtt határzana, az iratokat összenyaláboltatta, s megküldé János Zsigmondnak. Képzeltetni a leveretést, mit a leleplezés Erdélyben okozott. Azonban János Zs. a legnagyobb hazafi tette lelkesül, késznek nyilatkozik hazájáért magát áldozatul vetni a pogány haragjának ¹⁾: s azon laconicus feleletet küldi a portára, miképp a vád oly súlyos, hogy arra felvilágosítást csak maga a fejdelem adhat személyesen, s a mint a szultán rendeletét veendi, harmadnapra útnak indul. Oct. 13-ára Kolozsvárra hongyulést hirdettek, a fejdelem el-útazási szándékát az ország örömmel fogadta, helytartóról, s míg odajár védseregről gondoskodtak ²⁾... Így várták útkészen vissza a követeket, kik meghozák: mikép a szultán e merész fellépés által anynyira meg volt lepetve, hogy Hosszútótít mint ámitót fogságra vetteté; a fejdelemnek pedig azt izente, ne hagyja Erdélyt fedetlen, mert tavasszal alkalmat nyújtand ezt megteheti.

IV.

Szolymán Magyarhonba készül. Erdélynek szabad fejdelemválasztást biztosít.

Bejő. János Zs. pompával elébe megy, kegyelmesen fogadja. Hadjárathoz kezdenek. Szolymán meghal.

Hogy a szultán Magyarhonba készül, nem titok többé. János Zsigmondnak szüksége volt a közvéleményre, s ezt leginkább az engedett vallásszabadság biztosítá. Blandrata s vele Dávid Ferencz, a reformátusok püspöke, a sztháromságtól eltérő tant merített fel; megvitatására 1566. febr. 24-én Fejérvártt nyilvános vitát engedett... s megkezdődött a harmadik új felekezet, az unitária vallás tisztázása, mi Kolozsvártt azonnal gyorsan terjedett ³⁾.

Míg a belreformok ekképp folynak, a portán a hadjárat indításával készen voltak. A szultán, hogy János Zsigmondot s

¹⁾ Miles. 107. Bethlen. II. 77. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 366. ³⁾ Székely S. Unitária vallás Története 62.

a magyarokat megnyerje, követet indit, ki a fejedelemnek drágán felszerelt paripát, aranyos kaftánt, kövekkel rakott kardot, s egyéb fejedelmi jelvényeket hozott, s mellette athnamét, melyben előre bocsátva azon törökös esküt, melylyel Zápolyának harmincz év előtt oltalmat ígért: oltalmát János Zsigmondra, Erdélyre s a hozzá tartozó részekre ismét megújítja; s biztosítá az országot, hogy ha az adót pontosan fizeti, fejedelmet szabadon választhat, s a mint a választandó fejedelmet bejelentik, azonnal felszerelt paripát, királyi botot, zászlót, kardot, s tollas süveget küld, mint megerősítése jelvényeit ¹⁾. .. Az erdélyi fejedelemség ezen elismerése roppant lelkesedést idézett elő. Hogy a szultán készen találja, Tordára hongyulést hirdetnek; s a fejedelem kiáltványt bocsát Magyarországhoz, melyben tudatja, hogy a szultán jó, s felszólítá: csatlakozzanak hozzá, ne tegyék ki hazájokat végromlásnak, s a fők személyesen, a megyék követek által jelenjenek meg a hongyulésen ²⁾. Mire Swendi márcz. 4-ről szintén kiáltványt ad ki, s a megjelenést betiltja ³⁾... Ily surlódások után nyilt meg márcz. 10-én Tordán a gyűlés, melyben a fejedelem felhívá a rendeket, hogy a szultán elébe menetelre s táborozásának támogatására intézkedjenek; minek következtében meghatározzák, hogy a nemesség és székelység fejenként felül, az egyházhelyü nemesek ötön adnak egy lovat, kopja, sisak, paizszsal, vagy egy posztóruhás gyalogot puskával és szablyával; a városoknak meghagyák, hogy posztóruhás gyalagokat küldjenek; azon ajánlatot tevék, hogy kiket a fejedelem a szultánhozi menetelre felszólit, követik; s kimondák, hogy a pápás egyházi személyek, kik megtérni nem akarnak, az országból kiutasítsassanak, mi által a váradí káptalannak vetettek véget ⁴⁾. Mert bár mennyire vitakoztak is egymással, abban, hogy a régi vallástól megváljanak, mind egyetértettek.

Mig a készületek folynak, a szultán márcz. 31-kén más csauzt indit be, tudatja, hogy sergei megindultak.

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Pacificationum. 1. 2. sz. W. de Bethlen. II. 84.

²⁾ Okl. W. de Bethlen. II. 85. ³⁾ Okl. W. de Bethl. II. 89.

⁴⁾ Mike. gyűjt. Art. Diet. I. 401. Kemény gyűjt. 429.

Azon remény, hogy most Budát Szolymán János Zsigmondnak visszaszerzi, óriási mozgalmat keltett Erdélyben. Máj. 28-án Tordán új hongyülést kezdének: szervezék magokat, Hagymási Kristóf, Báthori Kristóf és Majláth Gábor fővezérekévé lettek; Tordán a Keresztesmezőn 5000 főből álló figyelő tábort állítottak fel, melyben tábormesterekké Károli Dénest, Tompa Istvánt, strázsamesterekké Orbai Miklóst, Baladfi Ferenczet, vásárbirákká Frátai Gergelyt és Sztmihályfalvi Péter deákat, sánczmesterekké Valkai Miklóst és Mátyus Jánost, ágyumesterekké Forró Miklóst és Farkas Mártont nevezték ¹⁾.

Ily készültek közepette veszik a hirt, hogy Szolymán Magyarhon határán van, mely hirre János Zs. jun. 16-kán, mely napon a szultán Magyarhon határát átlépte, a legfényesebb kísérettel, mit Erdély valaha látott, 400 uri lovag s 300 négyes fogattal Fejérvárról kiindul ²⁾. A roppant kíséret miatt csak 26-án érkezett Nándorfejérvár ellenébe, hol fényes küldöttség üdvözlé, s másnap a szultán saját hajója evezett át, hogy a fejedelmet a főrendekkel a Dunán átszállítsa.

A mint hajóra ültek, az ágyuk megdőrdültek, s a túlparton török zene s basák, szandsákok, bégek, agák, csauzok kara fogadá. A szultán sátra emelkedett helyen ragyogott, lóháton közeledtek, oda érkezvén a fejdelem a szultánt törökösön köszönté lováról; s sátrába lépvén az öreg Szolymán örömet fejezte ki, hogy még egyszer láthatá; s kijelenté, hogy addig nem tér haza, míg Budán nem hagyhatja ³⁾.

Erre a fejdelem és kísérete elfoglalák a kimutatott sátraikat. A szultán pedig hogy sergében az örömet átalánossá tegye, az ágyukat megdőrdíté, s fejenként 1000, a szandsákok-és bégeknek 30, a beglerbégeknek 50, a basáknak 100 ezer oszporát osztatott ki.

A szultán azon izenetére, hogy másnap ünnepek van, pihenéshez fogtak.

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 59. ²⁾ L. E tisztelgés egykoru leírását. W. de Bethlen. II. 102–30. Erd. Tört. Tára. I. 42. A későbbi Rosnyai után I. Tud. gyűjt. 1821. IV. 60. ³⁾ Katona. XXIV. 214. Miles. 109.

Harmadnap, jun. 29-én volt az ünnepélyes fogadtatás. Ismét paripára pattant az egész kíséret, s a töröktábor dízsorai közt a szultánhoz indultak. A menetet csauzok nyiták meg; utánok jancsáragák mentek, utána ezüst botokkal három szermester, erre következett a fejdelem kísérete: elől négy tanácsos, négy főúr, itt jött illő távolban a fejdelem, ki előtt perzsa módon gazdagon felöltözött török apródok mentek, s kengyelét négy kengyelfutó tartá.

Mint volt Erdély fejdelme öltözve e nagy ünnepélynél, hol az egykor ígért királyi székre számitott, röviden vázolni kívánom ¹⁾. Süvege nyusztos, bokrétával, címerral: nyakában gyémánt kereszt függött, négy kárbunkulussal, értéke 100,000 db arany; derekán a szultántól ajándékozott arany öv, kard és tőr gyöngyökkel; mindezeket drága mente, dolmány, nadrág és csizma egészíté ki. Nyerge vert arany, gyöngyökkel és kövekkel, értéke 24,000 arany; a ló féke, farán a czafrang drágagyöngyökkel volt rakva.

Követé a négyszáz magyar, oly gazdagon öltözve, hogy mái állapotunkban tündérrege hőseinek gondolnók.

A mint a császári sátrakhoz értek, a fejdelem leszállt s keveset pihent. Ez alatt száz jancsár, a fejdelem ajándékát bevitte. Allt pedig ez ajándék: egy arany tángyéron 12,000 aranyot érő kőöntyüből, négy öreg gyémánt, három carbunculus s egy smaragddal; egy más arany tángyéron ritka műbecsü gyűrű, fejében kis óra, mely órát fertályt ütött, s a hold és plánéták járását mutatá; ment még 50 aranyos serleg, negyven aranyos tángyér, hat metszett csésze, s végül néhány válogatott vadász sólyommadár ²⁾.

A fejdelmet a szultán arany királyi székben fogadta, előtte négy basa állt. Belépvén, a szultán kezét megcsókolá, ki őt megölelé, s ide jöttét szerencsélteté; szerelmes fiának címezvén, határtalan kegye jeléül jobbára ülteté le, mire a vele ment főurakat bemutatata magának. Vége lévén a szer-tartásoknak, a főurak más sátorba vonultak, a fejdelem pedig

¹⁾ Erd. Történetei Tára. I. 42. sat. I. ²⁾ Miles. 108.

Erdély s maga óhajtságait, melynek főpontja, Budára leendő visszahelyeztetése volt, írásban átnyújtá ¹⁾. Midőn búcsut vett, a császár felemelvén a fejedelmet, szólt: „légy nyugton, megmutatom a világnak, hogy isten alkalmas eszközök által az árváknak, özvegyeknek és elhagyottaknak mindenkor segítségök volt”... S azon renddel melylyel jöttek, sátraikba tértek.

Másnap, jun. 30-án, a császár küldött a fejdelemnek ajándékot, mely drága gyöngyös öv, kard és tör, két drága suba s 12 gazdagon szerelt gyönyörű paripából állt. A főurak, kik a császár kézcsókolására bocsáttattak, egyenként egy aranyból szőtt ruhát nyertek. Jött még egy sereg fűszerszám és drága edény.

A szultán lakomát akart rendeztetni a fejdelem számára; de nehogy beteges létére az étkekből valami következzék, s étetéssel vádolhassák – elmaradt.

Itt fogadá egyszersmind fejedelmünk a francia király egy követét, ki a francia udvar barátsága és sógorsága ajánlatával jött. A követ, a hugonotta De Aube Vilmos volt, ki a fejdelem vallásos nézetei iránt méltánylását fejezé ki.

Jul. 1-én azon szertartással, mint először, a szultánhoz búcsura mentek. A tizenkét főúr, kik a fejedelmet a sátorba követék: Csáki Mihály, Békes Gáspár, Apafi Gergely, Kapitány György, Bánfi Gergely, Telegdi Miklós és Mihály, Bornemisza Farkas, Bég Pál, Miles Simon szebeni polgármester, Orbai Miklós és Blandrata György voltak. Az öreg, de még erőteljes Szolymán a bucsunál kétszer felkölt, s kétszer ölelé át szerelmes fiát, „kérjed az urat – szólt bucsuzólag – hogy adjon ellenségeinken győzedelmet; mert elvégeztük, hogy háromszor nagyobbá tegyünk, mint mekkora vagy.” Végül vele hosszason négy szemközt értekezett... S mind ez meglévén, azon ünnepélylyel, mint átkelt, visszaszállt a Dunán, s jul. 17-kén Fejérvárra érkezett.

A látogatásnak vége volt... a szultán Magyarhonhoz kiáltványt bocsát, hogy J. Zsigmondhoz csatlakozzék... mig ellen-

¹⁾ Mi volt benne, vélemények. Katona. XXIV. 221.

ben a német rendek Maximiliánt, azon feltét alatt, hogy Magyarország a németszövetség területébe kapcsoltsák, segélyfelől biztosíták.

A szultán serge után indult; a fejdelem pedig jul. 28-án táborához sietett, Kolozsvárhoz, mely Hagymási Kristóf fővezérlete alatt őt ünnepélyesen fogadta.

Mig szervezék magokat, J. Zsigmond a Gyalui várba szállt, itt írta alá aug. 6-án a szerződést, miszerint a Békes Gáspártól azzal ámitott Majláth Gábor, hogy a szultán elfogatását rendelte, a fogarasi uradalmat a fejdelemnek 20,000 frt potomon odavesztegette, csakhogy szaladhasson; még aug. 15-én a Maximilián szárnya alá futó Majláthnak innen rendel kíséretet ¹⁾.

Mikor mindennel készen voltak, a fejdelem is Magyarhonba szállt, s a tatárokkal egyesület, Zsákát, Bajomot megvitta, s Tokaj alá nyomult.

Szolymán serge már keményen működött, a vén szultán nagy hódításokat tett, s mondhatni csak Gyula és Sziget állta az ostromot. A hős Kerecseni László által védett Gyulát sept. 1-én éhséggel vették be. Zrinyi Miklós pedig sept. 7-én vitta a leonidási harcot Szigetnél... Egyre irtódtak egymás után a magyar várak és faluk... Maximilián tábora Győrnél vesztegelt.

Igy születtek a magyarhoni puszták, egyenetlenkedésünk e szomorú gyászemlékei. Ily védelem mellett ki tudja még hány nem születik, ha Szolymánt 74-dik éve Sziget alatt sept. 4-én ki nem szőlítja az árnyék világból...

János Zs. a titokban tartott halált csak is oct. 4-én vette, Tokaj ostrománál, ekkor is csak kéz alatt értesíté őt a nagyvezér, hogy siessen Erdélyt a megtérő tatárok ellen fedezni.

Visszasietett tehát, Váradnál megállt; s úgy lön, mint a nagyvezér jósolá: a tatárok a halál hírére rabláshoz fogtak; azonban János Zs. oct. 28-án Debreczen tájékán reájok csapott, megverte őket, kivonulni kényszeríté ²⁾. S azzal haza jött, siratva a török birodalom Mátyását, Erdély protectorát, ki nem

¹⁾ Bethlen. II. 70. 134. Kemény gyűjt. Diplomatarium. VII. 189. 195.

²⁾ Miles. 116.

csak függetlenségét ismerte el, sőt követeinek Konstánczinápolyban pompás lakot ajándékozott ¹⁾, ki akkor hala el, mikor nem kevesebben mutatkozott fáradozni, mint hogy János Zsigmondot Budára visszahelyezze.

V.

Új háboruk. Nyolcz évi béke. Belreformok. Magyarhonban forradalom, mi megbukik. A fejdelem végpercei. A törökök Erdélyt el akarják foglalni. Maximilián függetlenségét elismeri. János Zs. meghal.

Szolymán halála mindent megváltoztatott. Szelim, s különösen basái többé nem viseltettek azon kegyelettel, mint Szolymán viseltetett a Zápolyaházhoz.

A bizalom meglazult, Erdély aggódva nézett jövője elé. Félt, nehogy basasággá alakíttassék.

Erdély méltó aggodalmát az új szultán, Szelim, egy levele szakasztá meg, melyben biztosítja az országot, hogy éppen oly oltalmazója lesz, mint atyja volt. Erre nov. 30-án hongyülés lön Szebenben, a fejdelem bemutatá e levelet, s az ország bizván a szép szavakban, felkérte J. Zsigmondot, „kövesse szülői nyomdokát, kiknek a hatalmas császárral szövetségök volt, s isten után ezzel oltalmazták a nyomorult magyar nemzetet”; s az új szultán üdvözlésére fényes követséget szavaztak. De hogy mégis féltek mutatja az, hogy meghatározták, mikép a fejedelmi város szomszédában fekvő Szássebes várfalát újba építsék, minek negyedét a fejdelem, a más három részt a három nemzet válalta magára ²⁾.

A vihar, mire számítottak, nem is soká késett. Swendi 1567. jan. 14-én Szádvárt, az Erdélyben mulató Bebek György várát, s febr. 17-én Munkácsot bevette. Erre János Zs. is fegyvert fogott, mit Swendi meghalván, a fejdelemhez küld, hogy foglalásait mentegesse, de követét fogságra vetteté ³⁾; s febr. végén sergei már Kővár alatt álltak ⁴⁾, melyet Viczmándi Ta-

¹⁾ W. de Bethlen. II. 147. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 369. ³⁾ W. de Bethlen. II. 167. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 25.

más és Zólyomi Péter védelmeztek. Az ostromot a váraitól megfosztott Bebek György vezette, falait egész elkeseredéssel ontatta; de a hegyen fekvő s kettős váru erősség a rohamot, a golyó és kőzápor égő kén és szurok a bebevést feltarták... A tizenkettődik fáradságos nap éjjelén Somogyi Mihály és Décsi János észreveszik, hogy a várórség kelletinél mélyebben szendereg; feljelentik: a fejdelem rohamot parancsol, a tört réseken berontának, véres harcz keletkezők, Viczmándi elesett, Zólyomi fogságra jutott, s a vár kézre került ¹⁾... A győzelmes sereg onnan Nagy-Bányának tartott, s hosszas ostrom után az is enged, végre is makkfalvi Nagy János a golyók záporában János Zs. zászlóját itt is felüté ²⁾... Azonban Házon temesi basa is melléje érkezett, felfelé indultak, s anynyi tért meghódítanak, hogy már magát Kassát, a Maximilián párti Magyarország fővárosát is fenyegeték.

Oly sebesen haladtak, hogy Maximilián sebes futárt indított a portára, ígéreteket tett, csakhogy a hadjáratot megszüntesse. Megtette hatását. János Zs. megkapá Szelim izenetét, hogy hagyja félbe a csatákat, mert fegyverszünetet adott, melybe ő is be van foglalva... S azzal miután vagy tiz várat megvitt, júniusban hazajött ³⁾.

Mig Erdélyben a vallásszabadságot és nemzetiséget mi sem fenyegeté: Maximilián Magyarhonban országgyűlést nyit meg, az elsőt mióta fellépett, még pedig az addigi deák helyett német nyelven, mi oly zajt támasztott, hogy Maximilián végre is titoknoka tévedésének nyilvánítá ⁴⁾. Még folyt e gyűlés, mikor Veránczot a 30,000 évi adóval a portára akarák indítani, hogy a fegyverszünetet békére változtassa; de a budai basa védlevelet addig nem adott, mig Báthori István és Kendi Sándor szabadon bocsáttatását meg nem ígérék ⁵⁾. Ugy vette kezdetét aug. 22-én a portán a béke feletti egyezkedés, melyre János Zs. Erdélyi Sebestyént küldte ki...

Vannak a történetben különös időszakok, melyekben a

¹⁾ Istvánfi, Libr. XXIV. Forgács. 479. Bethl. II. 170. ²⁾ Nemességet kap érte. Kemény gyűj. App. Dipl. 1569-hez. ³⁾ Forgács. 484–5.

⁴⁾ Forgács. 488–92. ⁵⁾ Forgács. 492.

nagyok ismeretlen okból csak hullni kezdenek, ez is azok közé tartozott: Báthori Endre csak most halt meg; ez évben Balassa Menyhárt, Alapi János, Ország Kristóf, Perényi Gábor, Bebek György halt el, kiket más évben Oláh Miklós követett... s János Zs. is oly állapotban kezdé érezni magát, hogy sept. 8-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s tudatá a rendekkel, hogy végrendeletét elkészítette, alapgondolata a portától eszközölt szabadfejedelmi választás; s esküt kért, hogy azt híven megtartják, a választásnál pártosok nem lesznek; tudatá egyzersmind, hogy végrehajtóul Csáki Mihályt, Hagymási Kristófot, Nisovszkit és Békest nevezte, s felhívta a rendeket, hogy ők is nevezzenek melléjük ¹⁾...

A fejedelem megtette végrendeletét, de azért folytatta az országlás gondjait: 1568. jan. 6-án Tordán országgyűlést tart, s tudatván, hogy Magyarhonfelől háboru fenyegeti, adót, fegyvert szavaztat ²⁾; febr. 13-án Brassóban látjuk, hol a mult hongyűlés felterjesztésére a székely főnép és lovagrend ingyen sójáról biztosító okmányt ir alá ³⁾; ugyancsak innen értesíti febr. 17-én a lengyel királyt, nagybátyját, hogy azon feltét alatt, hogy a Tiszán inneni részek visszajőjjenek, s bukása esetére egy herczegséget biztosítson, Maximiliánnal egyezkedni akar ⁴⁾; ellenben Orbai Miklóst és Balogh Ferenczet, az évi adóval a portára küldé, hogy viszonyait szilárdítsák; márcz. 8-án pedig Fejérvártt zsinatot tart, s a nagy palotán tiznapit vitát hallgat ki, melyben Dávid Ferencz és Blandrata az unitarius vallást a protestáns püspökök ellen védelmezik.

Ily foglalkozások közt találta a tudósítás, miszerint Sze-lim Szultán s Maximilián császár közt febr. 17-én nyolcz évi béke kötöttet, s hogy Orbaiék, kiknek szavuk lett volna hozzá, márcz. 10-én már csak a formulázásra érkeztek ⁵⁾. De azért a békepontok reá nézt sem hangzottak rosszul, mert Erdély is be volt foglalva, még pedig a birt terület s szabad fejedelemválasztás biztosítása mellett ⁶⁾.

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 82–92. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 439. ³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 270. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. ez év. ⁵⁾ Kovachich, Script. Min. I. 153. ⁶⁾ Katona. XXV. 21. 31. Bethlen. II. 175.

Béke lón, minden figyelem egyszerre a belreformokra fordult. Máj. 1-én Tordán hongyülést tart, hol a török adó megszavazása s több belügy elintézése mellett ¹⁾, egy azon kort nagyon jellemző esemény fordult elő, mit el kell beszélünk.

K o l o z s v á r t t a magyarság lassanként úgy elszaporodott volt már, hogy 1458-ban a hivatalokat a magyar és szász lakosok egyenlően kezdék felosztani, s a templomot egyenlő joggal kezdék birni. Most, egy század után, a piaci nagytemplom felett a merült vala fel, hogy a szászok magyar predikációkat nem akartak benne engedni. A viszály tehát kiütött, s a magyarok a következő követelésekkel álltak elő: hogy a nagy templomot minden évben azon nemzet birtokolja, a melyikből a bíró választatik; másodsor, hogy az akkori szász pap halálával magyar papot választhassanak, s annak halálával ismét szász papot tegyenek; harmadsor, hogy a város kapui felett közösön intézkedjenek; negyedsor, hogy a városi esküdték és tanácsosok reájok eső része választását csupa magok intézzék... A szászok nem egyeztek belé; s most Tordára követség ment a fejdelemhez, s mire őket egyhamar kiegyeztetni nem lehetett, mind két részt Fejérvárra rendelé, hol törvényszék elé került az ügy, s hosszas felelgetés támadt, mi Kolozsvár s középületei történetére igen sok világot vet ²⁾... Végül ítélet keletkezett, mely felemlité Zsigmond kir. azon kiváltságát, mely a plébánus választását a községre bizza; felemlité, hogy a templomot magyar királyok építették; pünkösöd előtt öt nappal kimondá: hogy a plébánusok nemzetenként váltogassák egymást, s most Dávid Ferencz szász lévén, lemondása vagy halála esetére legyen utána magyar, aztán ismét szász; a történjék a tanoda igazgatóival is; a mely nemzetből lesz a bíró, azé legyen azon évben a templom, a más nemzet az idő alatt egy ujonan építendő kisebb templomba járjon; megnyerték továbbá, hogy a nemzetek esküdtjeiket, s azok a reájok eső hat tanácsost egymástól függetlenül választhassák;

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 449. ²⁾ E vita hosszason le van egy egykoru irótól írva. Fundruben. I. 88–149. l.

a kapukra két lakat jött, egyik kolcsa magyarnak, a más száznak adatott; a terhek is feloszlottak, hadba mind a két nemzet egyenlő számmal lett köteles megjelenni. sat. ¹⁾).

Igy magyarosodott el Kolozsvár, így enyésztek el Tordán, Enyeden, Dézsen, Alvinczen, Borberekén s a hon apróbb városaiban az oda telepedett szászok, hogy a máii napon nyomukat csak a történet tartja fenn ²⁾

Magyarhonban hasonló mozgalmak. Oláh Miklós, esztergomi érsek, az eddigi kormány vezetője meghalálózván, a helytartóságot az öreg Bornemisza Pál, egykori erdélyi püspök, a cancellárságot pedig szebeni hazánkfia Liszti János ³⁾, Oláh M. sógora kapá el, s több előléptetések fordultak elő, melyeket a magyar eredetű püspökök oly zokon vettek, hogy Dudics András pécsi püspök Lengyelországba vonult, Forgács Ferencz váradi püspök pedig, ki néhány év előtt Erdély ellen tervezett, János Zsigmondnak ajánlta fel szolgálatát, miért itt a kolozsmonostori egykori apátság hat faluját nyere ⁴⁾; kit ősszel sógora ráthoti Gyulafi László követett, kit a fejedelem Szilágycséh vára 24 falujával ajándékozott meg ⁵⁾.

A negyven év óta tartó tapodómalmi munkába, melynek vámját csak is néhány kegyelt szedte, sokan bele kezdtek fáradni, Erdélylyeli csatlakozásra gondoltak. János Zs. Csáki cancellár s Békes az izgalom tüzeit meglehetősen szitották. Hogy J. Zsigmondhoz annál több remény fűződjék, Békes 1569. elején a portára megy, s kivitte, hogy Mahomed tolmácsot IX. Károly francia királyhoz küldék, adná nővérét János Zsigmondnak, mint a kinek a lengyeltrónra is kilátása van ⁶⁾.

Medgyesen febr. 2-án hongyülés van, a fejedelem az egyházhelyű nemeseket adó alá kívánta vettetni; de a gyűlés ma-

¹⁾ Okl. Fundgruben I. 71–87. ²⁾ Így lett Burg-Bergből Borberek, Enyeden a Schwarze Gasseből, Varczágás utca, Kolozsvárt Hasen-Gartenből, Házsongárd, Tordán Vorstadtból Hesdát sat.

³⁾ Előbb világi ember. L. Erd. Nevez. Családai. 175. ⁴⁾ 1569. febr. 17. Kemény gyűjt. Ap. Dipl. ez évhez. ⁵⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. II. 75–77. Kaptá 1569. márcz. 19. App. Dipl. ez év.

⁶⁾ Szalay. IV. 305.

gát nemes társai felett határozni nem tartá képesítettnek ¹⁾, s abban maradt: s csoda-e ha Erdély alkotmányos élete, 99 pénz adója, Magyarhont, hol többek közt az adó már 4 ft. 80 pénzre emelkedett, mind inkább gondolkodóba ejté.

Igy következett be, hogy Bocskai György a magyarhoni elégtelenek élére veté magát, beutazta a megyéket, sógorait Dobó Istvánt az egykori vajdát, Balassa Jánost, Menyhárt testvérét s másokat megnyert ²⁾; s czélul tűzék a magyar királyság helyreállítását.

János Zsigmond házassága az ily czélokra mind nagyobb fontosságot nyert; s jun. 24-én Tordán összegyülvén a rendek, házassulását országgyűlésileg kezdék sürgetni ³⁾.

Azonban a mozgalmat hamarább mint akarták, azon csapás érte, hogy Balassa János Békeshez intézett levelét elfogták, mire Draskovich püspök s mások e hozzájuk intézett leveleket bemutatók; Báthori Miklós, enyingi Török Ferencz, Bálint fia, Dobó és Balassa a királynál siettek magokat mentetgetni, Bocskai György pedig, már ekkor tiz gyermek apja Erdélybe menekült, hol egyelőre Kis-Görgényen, Fintaházán, Lukafalván és Bodonban némely részjóságokban kapott kárpótlást ⁴⁾, mit az egeresi kastély követett. Igy nyílt meg aug. 1-én a pozsoni országgyűlés, melyre Maximilián öt zászlóalj gyalogsággal jelent meg, hol Dobó és Balassa, bár 200,000 aranyot akart a gyűlés értök letenni, fogságra jutottak ⁵⁾ Bocskait notázák, jóságait a feljelentők nyerék el...

Egyébaránt az izgalom Erdélyben is mutatkozott. A székely nép János Zs. folytonos adományozásainak, bár azok mindig a főnép és lovagrend kivételével történtek, fegyverrel kezdett ellentállani, annyira, hogy Telegdi Mihály a székelyek főkapitánya kénytelen volt feljelenteni ⁶⁾. A vallásreformok terén

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 457. Régebb országgyűlés az, hol fejeként jelent meg a nemesség, ez időben már csak részletes hongyűlések vannak, hol követek és királyi hivatalosok végeztek.

²⁾ Forgács. 574. Istvánfi. XXIV. 312. ³⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. 471. ⁴⁾ Kemény gyűj. Appendix. Diplom. 1570. aug. 2. ⁵⁾ Forgács. 578. Katona. XXV. 124–36. ⁶⁾ Okl. Székely Nemzet. Const. 60. l.

szintén folyt az izgatottság, minek csilapítására a fejdelem sept. 14-én Csáki Mihályt helytartónak hagyva ¹⁾, Békes és Bocskai kíséretében Váradra ment, s oct. 10-én hat napi vitatkozást nyitot meg, melyben Dávid Ferencz az unitária vallásnak oly lendületet adott, hogy következtében Kolozsvár s a főurak nagy része bevette ²⁾.

De mindezeknél aggasztóbb volt az, hogy a Szilágyban egy Karácsoni György nevű közember emelé fel setét fejét, kit e miatt fekete embernek neveztek. Lopatkót tört, nyilával ekevasat lyukasztott, s mint ily erős a népnek hirdetni kezdé, hogy szellemek állnak szolgálatában, s hogy az egektől a törökök kiűzésére s a hon megmentésére van küldetve. A nép, melyet az uralkodó drágaság mellett a forradalmi párt is támogatott ³⁾, tódulni kezdett hozzája: serget állit, melyben a káromkodást megtiltja, s melyet dobszóra mindennap háromszor imádkoztat ⁴⁾.

A néptábor ősz végével egyidőre ugyan haza oszlott, de Maximilián haragja mind aggasztóbb lett, mert a török a velenceiekkel oly háboruba keveredett, hogy Magyarhonban majd mi serget sem hagyott. Erdély elévette tehát eddigi politikáját, miszerint ha a török háboruba bonyolodott, vagy ha jött a tél s a török nem segíthette, alkudozáshoz folyamodott, míg a vész feje felett elvonult... Azonban most e lépésre méjjebb okok indíták, mert a porta felől oly szél indult, mintha János Zs. halála esetére Erdélyt basasággá akarnák alakítani.

Hogy megelőzzék, követet küldtek volt a portára, s kérték, engedné meg, hogy még János Zs. életében megválasztassák következőjét; de nem nyerték meg. Tovább léptek, ennek kivitelére a budai, temesvári basákhoz emberek mentek, hogy roppant ajándékaiért e czél elősegítésére birják; s hogy óhajtasukat támogassák, megvívék Szolymán szabad választást biztosító athnameját; de azok, jó válasz helyett, az athnamet szétszaggaták s össze tapodák, az egyik küldöttet, a de-

¹⁾ Okl. Archiv. N. F. II. 103. ²⁾ Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. 16.

³⁾ Forgács. 617. ⁴⁾ W. de Bethlen. II. 179. Forgács. 605.

rék Bethlen Gergelyt, káransebesi bánt, mérgökben megöleték, s azon követeléssel álltak elő, hogy többek közt Váradra törököséget bocsássanak ¹⁾.

Erdély két tűz közé lön szoritva, Maximilián forradalmi fészket látott benne, a török pedig elpártolástól féltette, s mind a két hatalom magának akarta. Ily aggasztó helyzetben nyílik meg az 1570. jan. 1-i gyűlés Medgyesen, hol Várad erődítésére adót szavaztak, s a fejdelemnek felírák, kegyeskedjék az országot valahára királynéval megvigasztalni, mert „a reménység és várásban már elég volna” ²⁾.

Békes tagadhatlan belátása felismerte a közelgő kettős vészt, a gyűlés idejét arra használta, miszerint pártot alakított, mely arra munkáljon, hogy ha csakugyan meg kell Erdély függetlenségének szünni, az ne végződjék basaságon. A gyűlés után a fejdelem Fejérvártt titkos tanácsot tartott, s meghatározzák, hogy Békes fényes küldöttség élén Maximiliánhoz menjen, eszközöljön János Zs. részére nőt és szövetséget. Békesék ápr. 12-én indultak fel ³⁾, a lengyel király Konarszki Ádám poseni püspököt szintén melléjük küldé.

A fejdelem pedig máj. elején Tordára megy, táborot von össze; s nehogy a töröknek szemet szurjon, máj. 21-én tartott hongyűlésen, a török részére adót szavaztat, míg ellene Várad erődítésére új adót vetnek ki ⁴⁾.

Békesék a császárt a német rendek gyűlésén találták meg Speyerben. Az egyezkedés megkezdődött... Békes, kinek a gyengélkedő fejdelem történhető halála esetére Maximilián vajdaságot ígért, tán utasításánál merészebben neki vágott a kérdésnek... s aláírák a szerződést, mely oly nyomos következményeket vont maga után, miképp sajnálni lehet, hogy azt alaposan nem ismerjük.

Az emlékezetes speyeri pontok körülbelől így hangzottak: Maximilián és János Zs. egymásnak megbocsát; János Zs. a királyi cím használatáról lemond, helyébe Erdély fenséges fejdeme, a magyarhoni részek ura czimét veszi fel; Erdélyt ő

¹⁾ Miles. 134–35. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 479. ³⁾ W. de Bethlen. II. 195. Forgács. 604. ⁴⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 485.

és maradéki örökül birják, Magyarhonból pedig Bihar, Máramaros, Szolnok és Krasznamegyét s az itteni várakat csak haláláig; a török miatt a szerződés maradjon, míg lehet, titokban, s megtámadtatás esetére védszövetséget kötöttek, bukás esetére pedig Oppeln biztosított János Zs. számára; ígérte továbbá a császár, hogy három hó alatt valamelyik unokahugát nejl adatja. Végre kikötetett, hogy János Zs. halála esetére Erdély fejedelmet szabadon választhasson, ki azonban vajda címet vegyen fel, s a császár véduralmát elismerje ¹⁾).

Még le sem érkezett Békes, a kérdés a portának már tudtára esett, s e tárgyban három felé indítá meg embereit, egyiket a lengyel, másikat a francia királyhoz, harmadikat János Zsigmondhoz. Az Erdélybe jött követ a fejedelmet az egy Csáki jelenlétében felszólítá, nyilatkoznék, miben járnak követei; s miután kitérőleg felelt, emlékezteté a szultánok kegyére, s felkérte, hogy ne keressen nőt Németországban, mert ott van a francia udvar, ott van a többi királyi ház ²⁾).

Késő volt minden, mert Békes sept. elején haza érkezett, ajándékokkal s ígéretekkel oly terhelten jött, hogy a fejedelemre gyakorolt tulságos befolyásának többé senki ellent nem állhatott. Összehívák a tanácsosokat, huszonketten jelentek meg, mind a három nemzet képviselve volt: Békes eljárását eléadta, s esküre kérte fel őket... A szerződés közmegelepetést idézett elő. Egy rész a törökkel nem akart szakasztani; a más rész kifáradva a sisyphusi munkában, miszerint a mit nyárban hódítottak, azt télen, mikor a török pihent, elvesztették, örvendett, hogy a fejedelemséget a császár is elismerte; a királyi cím feláldozása közösön fájt, de a királyi nő titkos reményekre jogosítá: s ezek alapján a szövetséget elfogadottnak nyilatkoztaták, s megkezdődött az aláírás és eskü, melyet Báthori István azon feltét alatt tett le, ha Szathmárt, mint családi birtokát visszakapja; a Maximiliántól ide pártolt Forgács Ferencz püspök, a történetíró pedig azon záradékkal, mennyiben a hazai törvények s a hon javával megegyezik ³⁾).

¹⁾ Katona. XXV. 173. ²⁾ Forgács. 609. W. de Bethlen. II. 200. ³⁾ Forgács. 611.

Titkos lévén a szerződés, országgyűlés elé nem vihették a kérdést, mit mondott volna az reá, örökre kérdés maradt ¹⁾. Kik írták alá, azt sem tudjuk megmondani; de úgy látszik, míg a tanácsosok és várparancsnokoknál átvitték, pár hónap tölt és sok áldozatba került, mert Hagymási Kristóf, Huszt parancsnoka is csak dec. 10-én írta alá, úgy hogy a Maximiliánhoz esett javaiért a Tasnádi uradalmat kapja ²⁾. Mindazáltal dec. 15-re oda haladtak, hogy Bajorhonba leánykérőket indíthattak, s dec. 27-kén Békes is felindulhatott a ratificált szerződéssel... Győzött, de fejdelemségét eljátszotta.

János Zsigmond ez órától búskomor lön. 1571. jan. 6-án Marosvásárhelytt hongyulést tartott, kimondá, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, s általa a Szentbertalan éji mészárlás előtt egy évvel, Erdély az unitaria vallást bevette, a reformatiot bevégezte ³⁾.

E volt utolsó tette a még fiatal fejdelemnek, mert a gyűlés utáni reggel mint megindult, rosszul lett, hányt, úgy érkezett Vécsre, lázt kapott. Negyednapra lóra ül, vadászni megy, azon éjen Görgényben borzasztó gyomorgörcsöt kap, de senkit sem bocsátottak hozzá. Ágyban maradt.

Ezalatt Békes felért, jan. 31-én Maximilián kiadja az okmányt, melyben Erdélyt biztosítja, hogy a Zápolyaházhozi ragaszkodásáért boszut nem áll ⁴⁾; márcz. 10-én kikapá Oppeln biztosítását ⁵⁾. Minden felesleges volt, mert a fejdelem mind rosszabbul lett; végrendeletet készített, melyben magánkincstárát s harczkészületeit Maximilián, a lengyel király és szultán közt osztá meg; drága keresztjét pedig, melynek mint a koinornak egész története van, az országnak hagyá ⁶⁾... Görgényből hazaviteté magát, pár napra jobban lett, mire tizennégy napi haldoklás következett be ⁷⁾... Így halt el a 31 éves fejdelem márcz. 14-én; miként anyja, épp az alatt, míg követe a szerződéssel fenjárt.

Benne kihalt a Zápolyaház... ki sokak édes reménye...

¹⁾ W. de Bethlen. II. 253. ²⁾ Conv. Transumpt. II. 115. ³⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 491. ⁴⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. I. 128. ⁵⁾ W. de Bethlen. II. 205. ⁶⁾ W. de Bethl. II. 207. ⁷⁾ Forgács. 622. Erd. Tört. Adatok. I. 28.